

Marek Jan Olbrycht

David Braund (ed.), Scythians and Greeks. Cultural Interactions in Scythia, Athens and the Early Roman Empire (sixth century BC – first century AD), Exeter 2005, University of Exeter Press, 256 pp. (ISBN 0 85989 746 X)

Recenzowany tom, dedykowany Ellisowi H. Minnsowi (1874–1953), brytyjskiemu badaczowi Scytii i obszarów nadczarnomorskich¹, jest wynikiem konferencji w Exeter, zorganizowanej w roku 2000 przez D. Braunda. W obszernym artykule G. Bongard-Levin omawia stosunki między E. H. Minnsem a M.I. Rostovcevem w świetle ich korespondencji z lat 1913–1951 (13–32). Początki znajomości obu wielkich „scytologów” nie były wolne od tarć. W roku 1913 Minns opublikował monumentalne dzieło *Scythians and Greeks* (Cambridge). W recenzji z tej książki, opublikowanej w Rosji, Rostovcev docenia wysiłki autora, ale jednocześnie poddaje studium ostrej krytyce i zarzuca Minnsowi brak oryginalności i kompilacyjność. W opinii rosyjskiego starożytnika Minns „czytał i widział niewiele”, opierając się głównie na opiniach innych naukowców, a nie na materiale. W jednym z późniejszych listów do Minnsa Rostovcev usprawiedliwia się, że wymagał od autora realizacji celów, których ten sobie nie postawił. Obawiał się też „odwetu” Brytyjczyka. Wydaje się, że Rostovcev – planujący w tym czasie napisanie dzieła na temat Bosporu i Sarmatów – widział w dziele Minnsa pracę, która usuwała w cień jego studia, i stąd bierze się jego niezwykle dotkliwa krytyka. W 1918 roku Rostovcev powtórzył swe zarzuty wobec Minnsa (pisząc o „tzw. badaniach źródeł”) w pracy *Skifija i Bosfor*, wydanej dopiero w 1925 roku w Leningradzie. Mimo wszystko Minns i Rostovcev pozostawali w częstym kontakcie, gdy rosyjski badacz przebywał od 1918 roku na emigracji w Europie Zachodniej i USA (najpierw w Madison, a potem w Yale). Paradoksalnie głównie dzięki pomocy Minnsa Rostovcev miał dostęp do sowieckiej literatury archeologicznej i fotografii zabytków z muzeów na terenie Związku Sowieckiego.

¹ Dla polskiej nauki istotny jest fakt, że E. H. Minns redagował przekład klasycznej pracy Aleksandra Brücknera *A Literary History of Russia* (transl. By H. Lovelock), London 1908.

W rozdziale „Key Points in Scythian History” (32–38) V. Ju. Murzin przedstawia stan badań dziejów i kultury Scytów na Ukrainie. Idąc w ślady Terenożkina, wiąże on początki nomadyzmu w stepach Ukrainy z Kimmerami i znaleziskami horyzontu Czernogorowka i typu skarbu z Nowoczerkaska. Wydaje się jednak, że łączenie tych obiektów z historycznymi Kimmerami pozbawione jest przekonujących argumentów². Nie ulega natomiast wątpliwości obecność Scytów na stepach na północ od Kaukazu od VII wieku przed Chr. Na tym obszarze znanych jest obecnie około 100 stanowisk scytyjskich. Od połowy VI wieku Scytowie przesuwają się na zachód, w kierunku Dniepru i Bohu. Murzin uważa, że powstanie organizmu państwowego u Scytów nadczarnomorskich w końcu VI wieku wynikało z ekonomicznych korzyści, jakie dawała kontrola handlu zbożem między rolniczymi plemionami lasostepu i miastami greckimi. Największe skupisko importów klasycznych znajduje się w lasostepie na prawobrzeżu Dniepru i nad Worskłą, tam, gdzie były żyzne ziemie uprawne. Większość wielkich kurhanów scytyjskich powstała nad środkowym Dnieprem w strefie lasostepu, gdzie jednak silne były elementy flory stepowej. Szczególnym stanowiskiem jest Bielsk, obejmujący dwie koncentracje osadnictwa otoczone wałem długości 36 km. Murzin poświęca specjalne miejsce nowemu odkryciu polskich i ukraińskich archeologów w Ryżanówce w latach 1995–1998 (J. Chochorowski, S. Skoryj). Odślonięto tam kurhan z nieobrobionym pochówkiem scytyjskiego władcy. Tym samym po raz pierwszy od 1830 roku, gdy zbadano kurhan Kul-Oba na Krymie, odkryto nieobrobiony bogaty grób scytyjski. Pierwsze badania w Ryżanówce prowadził J. Talko-Hryncewicz w 1884 roku, a następnie profesor UJ G. Ossowski w 1887 roku. Murzin datuje główny pochówek w Ryżanówce na IV wiek, jednakże materiał archeologiczny wskazuje na datowanie na pierwszą połowę III wieku³. Potwierdziły te ustalenia wyniki badań metodą C-14, wskazujące na datę ok. 260 przed Chr.⁴

² Por. M. J. Olbrycht, „The Cimmerian Problem Re-Examined: the Evidence of the Classical Sources”, w: J. Pstrusińska / A. T. Fear (eds.), *Collectanea Celto-Asiatica Cracoviensia*, Kraków 2000, 71–99.

³ Datowanie na pierwszą ćwierć III wieku przed Chr. proponuje S. Skoryj, „Osnovy archeologičeskogo datirovanija Bol’sogo Ryżanovskogo Kurgana”, *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego* 19, Rzeszów 1998, 119–139. Natomiast praca J. Chochorowski, J. Rydzewski, S. Skoryj, *Wielki Kurhan Ryżanowski*, Kraków 1999, 28 podaje datację na drugą ćwierć III wieku.

⁴ Podstawowe znaczenie ma teraz studium J. Chochorowskiego „Radiouglerodnaja chronologija Bol’sogo Ryżanovskogo kurgana”, w: Jan Chochorowski (ed.), *Kimmerowie, Scytowie, Sarmaci. Księga poświęcona pamięci Profe-*

A. Ju. Alekseev w studium zatytułowanym „Scythian Kings and Royal Burial Mounds” (38–55) demonstruje, jak wiele jest jeszcze spornych kwestii dotyczących historii politycznej Scytów. I tak przykładowo Alekseev odrzuca historyczność króla Argotasa, który wedle Ju. G. Vinogradova panował ok. 510–490 przed Chr. Alekseev przedstawia oryginalny argument za zmianą na tronie Scytii około 329/328, wiążąc ten fakt z informacjami historyków Aleksandra Wielkiego o scytyjskich poselstwach do niego w czasie, gdy przebywał w Azji Środkowej. Anonimowy król Scytów, zmarły wówczas, miał być pochowany w kurhanie Czertomlyk. W tamtejszym grobie odkryto fragment miecza achemidzkiego, który wedle Alekseewa mógł być darem Aleksandra dla poselstwa Scytów – twierdzenie to wydaje się jednak spekulacją. Wiele miejsca poświęca Alekseev kurhanowi Solocha. Uważa on, że byli tam pochowani dwaj synowie scytyjskiego króla Ariapeithesa, Orikos i Oktamasades. M. Treister opracował niezwykle ważny dla badań Scytii (i Sarmatii) temat w studium „Masters and Workshops of the Jewellery and Toreutics from Fourth-Century Scythian Burial-Mounds” (56–63). Analizuje on pod względem technologii wykonania i stylu zabytki metalowe należące do tzw. mieszanego stylu greckiego lub stylu greko-scytyjskiego. Pierwsze warsztaty tworzące w tym stylu powstały na przełomie V i IV wieku i nie działały one w Bosporze, jak to się często przyjmuje. Treister dochodzi do wniosku, że niektórzy złotnicy z północnego Nadczarnomorza mogli pochodzić nawet z południowej Italii i Macedonii, a nie tylko z ośrodków greckich. Przykładowo pektorał z kurhanu Tolstaja Mogila wskazuje albo na tracko-macedońskie pochodzenie twórcy, albo inspirację z obszaru Tracji i Macedonii.

Ju. Ustinova w dość kompilacyjnym opracowaniu „Snake-Limbed and Tendril-Limbed Goddesses in the Art and Mythology of the Mediterranean and Black Sea” (64–79) przywołuje szeroki materiał porównawczy, dotyczący mitu genealogicznego Scytów i postaci kobiety-węża. D. Braund podejmuje temat ekspedycji pontyjskiej Peryklesa (80–99). Jej datowanie ok. 437 roku przed Chr. pozostaje prowizoryczne. Braund próbuje ustalić zasięg działania floty Aten, przypuszczając, że Perykles musiał odwiedzić liczne ośrodki nadczarnomorskie, w tym Olbię a nawet Kolchidę. A. I. Ivančik analizuje przedstawienia „scytyjskich łuczników” na attyckich wazach okresu archaicznego (100–113). Postacie te występują – jak np. na Wazie François – w charakterystycznym stroju,

sora Tadeusza Sulimirskiego, Kraków 2004, 447–464. Chochorowski publikuje tam wyniki badań radiowęglowych, wskazujących jednoznacznie na lata ok. 260 przed Chr. jako moment powstania głównego pochówku w kurhanie ryzanowskim.

który często przypisuje się Scytom. Ivančik zaprzecza identyfikacji tych figur ze Scytami i sądzi, że tzw. scytyjski strój był w rzeczywistości ubiorem greckich łuczników. W czapce scytyjskiej przedstawiano dowodnie także Hellenów, w tym efebów w Atenach. Związany z tym temat podejmuje B. Bärbel, analizując scytyjską policję w Atenach w V–IV wieku przed Chr. (114–122). Źródeł jest niewiele, tak że obraz genezy i statusu tej policji pozostają wysoce hipotetyczne.

W jednym z najlepszych artykułów tomu S. D. Kryżickij analizuje temat „Olbia and the Scythians in the Fifth Century BC” (123–130). Chodzi tutaj głównie o sprawę istnienia protektoratu Scytów nad Olbią. Tezy takiej bronił Ju. G. Vinogradov i artykuł stanowi właściwie dyskusję z nim. Kryżickij odrzuca istotne argumenty archeologiczne Vinogradova, m.in. neguje istnienie grobów scytyjskich na obszarze chory Olbii w latach 475–450. Kryżickij zdecydowanie zaprzecza tezie o protektoracie Skylasa nad Olbią. Vinogradov utrzymywał, że monety z imieniem Eminakosa z Olbii dowodzą istnienia tam protektoratu Scytów. Lecz imię Eminakos może być interpretowane jako greckie i najprawdopodobniej był to urzędnik miejski w Olbii. Studium Kryżickiego dowodzi, że wiele opracowań dziejów Olbii i relacji miasta ze Scytami opiera się na spekulacjach i zbyt dowolnych interpretacjach źródeł.

Trzy kolejne studia dotyczą stosunków między miastami greckimi i Scytami oraz rywalizacji o władzę na Krymie. V. Bylkova analizuje „The Lower Dnieper Region as an Area of Greek/Barbarian Interaction” (131–147). Kluczowym okresem jest faza około 400–300/270, gdy region nad dolnym Dnieprem stał się ważnym centrum osadnictwa Scytów. Około 300–270 osadnictwo to zanika (pozostają jeszcze scytyjskie kurhany) i pojawia się jednocześnie na Krymie i w Dobrudży, co odzwierciedla zmiany w sytuacji politycznej na stepach. Nowe osadnictwo i nowe typy grobów koczowniczych są poświadczone nad dolnym Dnieprem od około 150 przed Chr., co wiąże się z Sarmatami. A. A. Maslennikov poddaje analizie „The Developmenet of Graeco-Barbarian Contacts in the Chora of the European Bosporus” (153–166) w okresie od VI do I wieku przed Chr. Jednym z ciekawych wniosków jest wskazanie na Scytów jako na inwazorów półwyspu Kercz około 270 przed Chr. wbrew innym badaniom, mówiącym raczej o Sarmatach. M. I. Zolotarjov analizuje „The Civic Frontiers of Tauric Chersonesus” (148–152) w IV wieku przed Chr. Przedstawia on obraz walk między Chersonesem, Teodozją a królestwem Bosporu o dominację na Krymie.

Dwa ostatnie opracowania zwracają się ku Bałkanom. S. Saprykin w artykule „Thrace and the Bosporus under the early Roman Emperors” (167–175) prezentuje aspekty dziejów Tracji, północnego Nadczarnomorza i królestwa Pontu w powiązaniu z całym kompleksem

rzymskiej polityki na wschodzie, szczególnie wobec Królestwa Bosporu, krajów kaukaskich i Partii. Związki Bosporu z rzymskimi Bałkanami były silne. Przykładowo w mennictwie króla Bosporu Asandra widoczne są elementy identyczne jak na monetach trackich Kotysa (motyw Nike). Problemu obecności rzymskiej na Krymie dotyczy artykuł V. M. Zubara „The Crimean Campaign of Tiberius Plautius Silvanus” (176–180).

Ogólnie tom zawiera artykuły o różnej wartości naukowej. Szczególnie ciekawe obserwacje i ustalenia dają studia Murzina, Alekseeva, Treistera, Ivančika i Kryżickiego. Bibliografia zebrana jest na końcu tomu. Nie jest dobrym pomysłem podawanie publikacji rosyjskich i ukraińskich wyłącznie z tytułami tłumaczonymi na angielski. W wielu wypadkach nie wiadomo wtedy, czy ukazały się one pierwotnie po angielsku, czy też nie. Przykładowo wydana po angielsku książka Rostovceva *Iranians and Greeks in South Russia* (Oxford 1922) sąsiaduje z pracą *Scythia and the Bosporus* (Leningrad 1925). Mniej zorientowany czytelnik nie wie, że ta druga książka ukazała się po rosyjsku. Należałoby zatem napisać tytuł rosyjski w transkrypcji i jego tłumaczenie obok. Niekiedy formy rosyjskie są tłumaczone fonetycznie na angielski, np. *Dakhi* (s. 187) to po prostu łac. *Dahae* i gr. *Daai*. Generalnie tom wydany przez D. Braunda zawiera zbiór studiów, dających obraz aktualnego stanu badań nad Scytami i Grekami obszarów nadczarnomorskich. Warto dodać, że recenzowany tom ukazał się równocześnie z książką pamiątkową ku czci wielkiego polskiego badacza Scytów i Sarmatów T. Sulimirskiego, stanowiącą bardzo obszerny zbiór opracowań na temat kultury i dziejów stepów nadczarnomorskich i północnokaukaskich⁵.

⁵ Jan Chochorowski (ed.), *Kimmerowie, Scytowie, Sarmaci. Księga poświęcona pamięci Profesora Tadeusza Sulimirskiego (Cimmerians, Scythians, Sarmatians. In Memory of Professor Tadeusz Sulimirski)*, Kraków 2004 (wydano w roku 2005), 482 ss.

